

TA’LIMDA GENDER MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBALARI

Xakimova Barno Muratovna

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti 1- bosqich
tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7927357>

Annotatsiya. Maqolada ta’limda gender madaniyatini shakllantirishning xalqaro tajribalari o‘rganilgan bo‘lib, gender mohiyatini tushunish bo‘yicha turli nuqtai nazarlarni ko‘rsatilgan, rus va g‘arb pedagogikasida erkak va ayol shaxsini tarbiyalashga qaratilgan yondashuvlarni tahlili qilingan.

Kalit so‘zlar: Gender madaniyat, pedagogika, ayollik, erkaklik, androgen, ta’lim, xalqaro tajribalar.

Hozirgi vaqtda jahon jamiyati taraqqiyotining umumiy tendentsiyalariga e’tibor qaratgan holda, zamonaviy bilimli, axloqiy, harakatchan, hamkorlikka yo‘naltirilgan, mustaqil ravishda konstruktiv qarorlar qabul qila oladigan va ularning mumkin bo‘lgan oqibatlarini bashorat qila oladigan shaxslarga muhtoj. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni, "Boloniya kelishuvi" shartlariga ko‘ra, ta’lim siyosati har bir shaxsning ehtiyojlarini qondiradigan innovatsion ijtimoiy rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan.[1] Jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti, samarali iqtisodiyoti, yuksak madaniyati va axloqi har ikki jinsdagi erkak va ayol (o‘g‘il va qiz) fuqarolarning umumiy intellektual salohiyati bilangina erishilishi munosabati bilan shaxsni tarbiyalashning mohiyatini aniqlash va yondashuvlarini belgilash zaruriyati tug‘iladi. So‘nggi yigirma yil ichida xalqaro pedagogikada shaxsni tarbiyalashda mavjud yondashuvlar bilan bir qatorda gender (fuqarolik, sanoat, oila) deb nomlangan yangi yondashuv belgilandi. Pedagogikada shaxs tarbiyasiga gender yondashuvini amalga oshirish jarayoni odatda gender ta’limi deb ataladi. Biroq, shuni ta’kidlash kerakki, bu tushunchaning mohiyati va mazmuni noaniq talqin qilinadi. Sharhlarning noaniqligi chet el va mahalliy etnograflar, tarixchilar, sotsiologlar, madaniyatshunoslar, psixologlar va ulardan keyin o‘qituvchilarning ko‘plab fanlararo tadqiqotlari natijasi bo‘lgan "gender" mohiyatini tushunishdan kelib chiqadi. Ba’zi mualliflar nuqtai nazaridan "gender" va "biologik jins" sinonim tushunchalardir; boshqa olimlar fikricha ular o‘zaro bog‘liq, ammo sinonim emas. Shunga asoslanib, bizning maqolamizning maqsadi xalqaro pedagogikada mavjud bo‘lgan gender madaniyatini shakllantirishning tajribalarini o‘rganish, o‘rta maktab o‘quvchilarda erkak va ayolning shaxsiyatini tarbiyalash yondashuvlarining mohiyatini ochib berish va ularning bir-birini to‘ldirish g‘oyasini asoslashdir. Ma’lumki, gender tushunchasi sotsiologiyada 1970-yillarda paydo bo‘lgan. G‘arbda va Rossiyada u tadqiqotchilarning e’tiborini faqat 90-yillarning boshidan boshlab jalb qila boshladi. Mahalliy pedagogikada shaxsni gender tarbiyasi muammosiga 2000 yillarda e’tibor berila boshlandi, ammo hali hanuzgacha yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mahalliy pedagogikada gender ta’limi, madaniy an’analarga ko‘ra, erkaklar va ayollarning rollarini (o‘g‘il bolalar va qizlar) jinsiga qarab farqlashni o‘z ichiga oladi va jinsiy rolli ta’lim deb ataladi, uning dolzarbligini etarlicha asosli deb atash mumkin emas. Ayni paytda G‘arb olimlari “gender-rol” atamasidan foydalanib, gender ta’limi deganda nafaqat jinsni, balki individual, yosh, psixologik xususiyatlarni, ijtimoiy ehtiyojlarni hisobga olgan holda insonning xulq-atvor madaniyatini uning shaxsiyatining madaniy muhiti rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish deb tushunadilar. Biroq, amerikalik olimlarning fikriga ko‘ra, jamiyatda uy bekasi, xotini va bolalar

tarbiyachisining faqat bitta roli bilan cheklanish istagi tufayli ayollarning ishlab chiqarishdan chiqib ketish tendentsiyasi mavjud [6, p. 305]. Ushbu yondashuvlarning nomuvofiqligi shaxsni tarbiyalash asoslarini qayta ko'rib chiqish zarurligiga olib keladi, bu esa erkaklar va ayollarning ijtimoiy (shu jumladan gender) rollarining butun spektrini bajarishda to'liqroq amalga oshishiga yordam beradi. Ijtimoiy rol - bu jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan va ma'lum bir ijtimoiy mavqega (maqomga) ega bo'lgan erkak va ayol tomonidan mavjud vaziyatga muvofiq o'zlashtirilgan fikr va his-tuyg'ular, niyatlar va harakatlar tizimi. [8, p 172]. Erkak yoki ayolning maqomi shaxsiga ma'lum rollarni belgilaydi, jamiyat ushbu lavozimga belgilaydigan huquq va majburiyatlar to'plamini bildiradi. Status ijtimoiy me'yorlar bilan belgilangan bir nechta rollarni o'z ichiga oladi. Rol - bu tegishli ijtimoiy me'yorlar tomonidan ushbu maqomga berilgan huquq va majburiyatlarga muvofiq xulq-atvorning namunasi (modeli). Rol holatning dinamik xarakteristikasi deb ataladi [5, p. 57–58]. Shuning uchun biz gender rolini insonning (erkaklar va ayollar) shaxsiy xulq-atvorini (individual gender farqlari bilan bog'liq) o'z xatti-harakatlarida submadaniyat normalari va qadriyatlar bilan birlashtirish qobiliyati deb ataymiz. XXI asr ta'lim amaliyoti. insoniyat madaniyatini o'zlashtirish (o'zlashtirish) jarayonida har bir shaxsning (erkak va ayol) rivojlanishini rag'batlantiradigan shart-sharoitlarni yaratish, uning ijodiy salohiyatini ochish va ko'paytirish deb qaraladi. Zamonaviy ilmiy bilimlarda ba'zi mualliflar madaniyat va inson tabiati o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilib, ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'yadilar. Boshqa mualliflarning aytishicha, jamiyat va inson bir-birisiz mavjud bo'lolmaydi. Bundan kelib chiqadiki, insonning gender ta'limi muammosi ma'lum bir biologik jins (erkak yoki ayol) vakili bo'lgan shaxsning mohiyatini tushunish bilan bog'liq - insondagi asosiy narsani (erkak yoki ayol) tan olish bilan bog'liq. ayol) - biologik yoki ijtimoiy; ma'lum ijtimoiy rollarni bajarishda erkaklar va ayollar qanday psixologik fazilatlariga ega bo'lishi kerakligini va shu munosabat bilan ushbu jamiyatning ta'lim tizimi qanday qurilishi kerakligini anglash bilan, madaniy rivojlanish jarayonida shaxsning shakllanishi. erkak va ayol (o'g'il va qiz). Mahalliy pedagogikada J.Piaje, K.Xorni, I.S.Kon va boshqalarning tadqiqotlari asosidagi gender masalalariga bag'ishlangan ko'pgina asarlarda jinsiy tarbiya masalalari, birgalikda yoki alohida ta'lim muammolari hamda gender tafovutlarini hisobga olish masalalari ko'rib chiqiladi. ta'lim (N. Yu. Erofeeva , F. Rays, A. G. Xripkova, D. V. Kolesov, A. L. Sirotiyuk). Gender tafovuti deganda biz nafaqat biopsixologik, balki ijtimoiy-madaniy jihatlariga ham bog'liq bo'lgan qobiliyat, xulq-atvor, kasbiy faoliyat va oilaviy hayotda ifodalangan sifat farqlari sifatida tushunamiz. Ushbu (gender-rol) yondashuvi nuqtai nazaridan, O'zbekiston ta'lim tizimi o'g'il va qizlarni (o'g'il bolalar va qizlarni) oilaviy rollarni bajarishga tayyorlashi kerak. Biroq, u o'quvchilarni faqat ishlab chiqarish rollarini professional tarzda bajarishga tayyorlaydi. Erkaklar va ayollarning oilaviy rollarini professional bajarishlari uchun umumiy malakali tayyorgarlik, va bundan tashqari, bizning jamiyatimizda ushbu rollarni ishlab chiqarish rollari bilan to'liq uyg'unlashtirish uchun sharoitlar mavjud emas. O'smirlik davrida qiz o'z qobiliyatlari va potentsial shaxsiy imkoniyatlariga muvofiq kasb va o'z oilasini yaratish o'rtasida tanlov qilishi kerak. Amerika, nemis, rossiya va ulardan keyin mahalliy olimlar (G. Garfinkel, P. Berger va T. Lakman, I. Xoffman, M. Mead, E. A. Zdravomyslova, A.) fenomenologik sotsiologiyasining gumanistik nazariyalarida asoslangan ijtimoiy konstruktivistik yondashuv. Temkina, I. V. Kostikova), "jinsiy" va "gender", "yakkaxon-rol" va "gender-rol" tushunchalari sinonim emasligini isbotlaydi. Gender jamiyatdagi har bir shaxsda (erkak va ayol) shakllangan erkaklik va ayollik fazilatlariga majmui sifatida ijtimoiy-madaniy konstruksiya ("ikkinchi" jins) sifatida ta'riflanadi. Jinsning mavjudligi biologik jinsga bog'liq emas, garchi u bilan shartlangan bo'lsa ham. Bundan

tashqari, erkaklar va ayollar o’rtasida o’zlarining asosiy tuzilishida farq qiluvchi turlar (erkak, ayol, androgen va tabaqalanmagan) ajralib turadi, ular xulq-atvor, psixologik, axloqiy, axloqiy, qadriyat va boshqa munosabatlarga muvofiq jamiyat bilan ko’p qirrali munosabatlarga kirishadi. [5 b 51-206]. Erkaklik - bu erkaklik va ayollik fazilatlarini o’zida mujassam etgan shaxs, ammo erkaklik fazilatlarini biroz ko’proq. Ayol shaxsi erkaklik va ayollik fazilatlarining mavjudligi bilan belgilanadi, lekin ayollik fazilatlarini biroz ustunlik qiladi. Erkaklik va ayollik fazilatlarini uyg’un tarzda o’zida mujassam etgan shaxs androgen deyiladi. Erkak va ayol shaxsining tabaqalanmagan turi olimlar tomonidan kam o’rganilgan, shuning uchun ular, qoida tariqasida, uni ko’rib chiqishda to’xtamaydilar. Bularning barchasi har bir ijtimoiy rol doirasida inson tabiatiga mos keladigan va erkaklar uchun ham, ayollar uchun ham norma hisoblangan xatti-harakatlarning bir emas, balki bir nechta modellari (namunalari) mavjudligini ta’kidlash huquqini beradi. Bu uning xulq-atvorini belgilaydigan ma’lum shaxsiyat xususiyatlariga (erkaklik, ayollik, androgenlik) ega bo’lgan shaxs har bir ijtimoiy rol doirasida bir yoki bir nechta gender rollarini tanlashini anglatadi. Bundan kelib chiqadiki, gender-rol ta’limining natijasi erkak va ayolning (o’g’il bolalar va qizlar) xatti-harakatlari modellari (uslublari) diapazoni ancha kattaroq (ikkidan: erkak va ayol) hisoblanadi. Demak, G.Rassel androgen otalar, ya’ni erkak va ayolning xulq-atvor xususiyatlari bir xilda ifodalangan otalar G’arbda o’z farzandlari bilan faolroq va doimiy ravishda shug’ullanishini ochib berdi. Shu munosabat bilan V. X. Manerov otalar tarbiyasi va har xil shaxs tipiga (androgen) mansub erkaklarni otalikka tayyorlash masalasini haqli ravishda qo’yadi. G’arb tadqiqotchilari Bern va Laver kattalar erkaklar va ayollarning erkaklarning moddiy xavfsizligiga oid qarashlari bir-biriga mos kelishini aniqladilar. Shu bilan birga, M.Dederiksning so’zlariga ko’ra, AQShning yangi millionerlarining taxminan uchdan bir qismi yosh tadbirkor ayollardir. Amerikalik ayollarning nikohdan qoniqishini belgilovchi hal qiluvchi omil bu turmush o’rtoqlarning o’zaro yordamidir [6, b. 200, 325, 271-272, 277]. XX asrda G’arbda ham, Rossiyada ham dinamik turmush tarzi va gender tengligiga intilish erkaklar va ayollarning zamonaviy ideallari va modellarini belgilab berdi, xususan, moda tendentsiyalarining rivojlanishida namoyon bo’ldi. Ayolning tashqi ko’rinishida mustaqillik, qat’iyatlik, mehnat va yashash sharoitlariga moslashish xususiyatlari ta’kidlanadi. Ayollar kiyimlari tobora ko’proq erkaklarnikini eslatib turadi [6, b. 201–202]. Biroq, shaxsning gender-rol ta’limining uslubiy asosi bo’lgan ijtimoiy konstruktivistik yondashuv foydasiga dalillarga qaramasdan, G’arbda bu yondashuvning muvaffaqiyatsizligi haqida olimlarning fikri ham mavjud. Masalan, J.Plec boquvchi rolini erkakka yuklash natijasida salbiy hodisalarni ochib berdi. A. Iglehartning so’zlariga ko’ra, amerikalik ayollar xotin va ona rolini bajarishda noqulaylik va norozilik sabablarini qayd etadilar. Ular oila va ish rollarini birlashtirishning mumkin emasligidan xavotirda. G’arb erkaklar va ayollari, bolalar turli faoliyat sohalarida turmush o’rtoqlarning o’zini o’zi anglashiga xalaqit beradi, deb hisoblashadi. Bu oilani rejalashtirishga salbiy ta’sir qiladi. F. Grossman va boshqalar bolalarni tarbiyalashda ikkinchi darajali rol o’ynaydigan erkakning muqarrarligini qayd etadilar [6, b. 110, 263, 272]. Bundan tashqari, hozirgi vaqtda chet ellarda o’g’il bolalar va qizlar uchun maktablar mavjud bo’lib, ular shaxsni tarbiyalashda gender-rol yondashuviga mos keladigan alohida ta’lim g’oyasini amalga oshiradi. Shunday qilib, Rossiyada va hozirgi vaqtda G’arbda erkak va ayolning shaxsini gender tarbiyalash bo’yicha mavjud yondashuvlar, ularning mohiyatini noaniq tushunish tufayli, etarli darajada amaliy amalga oshirilmaganligi bilan tavsiflanadi. Odatda erkaklar va ayollarning tarbiyasi ularning tabiiy sharoitlariga zid bo’lmasligi va jamiyatga moslashish, va shu bilan integratsiyalashuv sharoitida shaxsiy rivojlanish uchun to’siqlar yaratmasligi kerak. Pedagogika

erkaklar va ayollarning ijtimoiy muammolarini faqat mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan pedagogika kontekstiga gender mohiyatini tushunish bo‘yicha turli nuqtai nazarlar kiritilgan taqdirdagina hal qilish mumkin. Erkak va ayol shaxsini gender tarbiyasi muammosini hal qilishda mavjud yondashuvlarni bir-birini to‘ldirish g‘oyasiga asoslangan yangi yondashuvni yaratish yordam beradi. Shaxsning gender ta‘limiga yangi yondashuv erkak va ayollarning (o‘g‘il bolalar va qizlar) ta‘lim olishi uchun shart-sharoitlarni yaratishni, ularning asosiy maqsadi, fuqarolik, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarni oqilona bajarish imkoniyatlarini hisobga olishi kerak.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim to‘g‘risidagi qonuni. Toshkent, 2020
2. O‘zbekiston Respublikasining qonuni “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida” Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021
3. Connel R. Gender and power: Society, Person and politics, 1987
4. European commission (2021a) the path towards gender equality in research and innovation. Luxemburg,2021
5. Добренъков В. И., Кравченко А. И. Социология: учебник. М.: ИНФРА-М, 2003. 624 с.
6. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2002.
7. Психология и педагогика: учеб. пособие для вузов / А. А. Радугина [и др.]. М.: Центр, 1999. 256 с.
8. Чекалина А. А. Гендерная психология: учеб. пособие. М.: Ось-89, 2006.